

JUHLAJULKAISU

PAAVO KASTARI

1907 · 13/11 · 1977

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Vammala 1978. Vammalan Kirjapaino Oy.

ISBN 951-9068-80-5 (sid.)

ISBN 951-9068-81-3 (1/2 nahk.)

ISBN 978-951-855-872-2 (PDF)

Antero Jyränki

Portugalin vuoden 1976 perustuslaki

Taustaa, syntyvaiheita, erityispiirteitä *

I Perustuslain säätäminen

Huhtikuun 25 päivänä 1974 Portugalin Asevoimien Liike (port. *Movimento das Forças Armadas*, lyh. MFA) syöksi vallasta Marcello Caetanon johtaman hallituksen. Vallankumous oli veretön ja vastasi kansan suuren enemmistön toiveita. Se lopetti vuonna 1926 perustetun ja vuoden 1933 perustuslailla vahvistetun hallitusjärjestelmän, lakkautti sen valtiojärjestyksen ja hävitti sen orgaanit. Vanha järjestelmä oli autoritaarinen ja äärikonservatiivinen. Yleisin termiin se oli luonnehdittavissa fasistiseksi diktatuuriksi.¹

MFA oli alun perin »kapteenien liike», mutta sillä oli kannatusta kaikkialla asevoimissa rivimiehistä kenraaleihin. Sen ohjelman kolme tärkeintä kohtaa olivat vallankumouksen toimeenpanon aikaan: 1) siirtomaajärjestelmän lakkauttaminen, 2) kansanvallan palauttaminen ja 3) taloudellisen, sosiaalisen ja sivistyksellisen kehityksen käyntiin saattaminen.²

Kansanvallan palauttamiseen kuului demokraattisen valtiosäännön luominen ja demokraattisten orgaanien asettaminen. Mutta väliaikaiseksi korkeimman vallan haltijaksi tuli MFA:n asettama Kansallisen Pelastuksen Junta, jonka seitsemän jäsentä valitsivat keskuudestaan tasavallan presidentin. Tämä puolestaan nimitti väliaikaisen hallituksen pääministerin. Vuotta myöhemmin MFA siirsi kor-

* Tässä yhteydessä haluan esittää parhaat kiitokseni Portugalin Helsingin-suurlähetystölle sekä Suomessa toimivalle Portugalin solidaarisuuskomitealle ja erityisesti sen sihteerille Kanerva Cederströmille, jotka ovat avustaneet minua aineiston kokoamisessa tätä kirjoitusta varten.

¹ Ks. esim. *Victor Silva Lopes*, *Constituição de República Portuguesa 1976* (anotada) (Lisboa 1976) s. 11; *Free Portugal, 1974—1976, Year III*, publ. by State Department of Mass Communication (Lisbon 1976) s. 57.

² *Free Portugal* s. 13—14. Ks. myös *Erna Andersson/Olle Svenning*, *Portugal efter revolutionen* (Kristianstad 1975) s. 41—42.

keimman vallan asettamalleen 19-jäseniselle vallankumousneuvostolle.

Kansallisen Pelastuksen Junta julkaisi 26. 4. 1974 toimintaohjelmansa, jossa se määritteli välittömät toimenpiteet demokratian palauttamiseksi (tasavallan presidentin ja hallituksen erottaminen, kansalliskokouksen ja hallituksen hajottaminen, poliittisten vankien vapauttaminen, fasististen järjestöjen lakkauttaminen, sensuurin poistaminen jne.) ja lyhyen aikavälin toimet (mm. väliaikaisten valtioelinten asettaminen) sekä takasi kokoontumis- ja yhdistymisvapauden poliittisille puolueille ja ammattiyhdistysliikkeelle. Asiakirja sisälsi siten väliaikaisen valtiosäännön ääriiviivat. Siinä selitettiin lopuksi, että perustuslakiasäättävän kansalliskokouksen ja uuden tasavallan presidentin tultua valituiksi junta hajaantuisi ja asevoimat rajoittaisivat toimintansa normaaliin tehtäväänsä.³

Seuraten väestön enemmistön pyrkimystä MFA katkaisi siten *kai-
ken oikeudellisen jatkuvuuden vanhan Portugalin, sen valtiollisten
laitosten ja perustuslain kanssa*.⁴ Juntan — sittemmin vallankumous-
neuvoston — sekä neljännen ja viidennen väliaikaisen hallituksen
toimin aloitettiin valmistelut perustuslakiasäättävän kansalliskokouk-
sen vaaleja varten, jotka toimitettaisiin yleisen, yhtäläisen ja salai-
sen vaalioikeuden mukaan sekä täyden poliittisen toiminnanvapauden
vallitessa.

Vaalitaistelu alkoi huhtikuun 1975 alussa. Siinä oli mukana kaksi-
toista puoluetta, nimittäin sosialistinen puolue (PS), kommunistinen
puolue (PCP) ja seitsemän muuta marxilaiseksi julistautunutta puo-
luetta sekä kolme sosialisteista oikealla olevaa puoluetta, tarkemmin
sanoen oikeistopuolue CDS, monarkistinen PPM sekä sosiaali-
liberaalinen PPD. Paitsi fasistisilta järjestöiltä oli kolmelta puolueelta
kielletty osanotto vaaleihin.⁵

³ Toimintaohjelman ruotsinnettu teksti sisältyy *Alec Carlberg, Vem hotar Por-
tugals revolution* (Stockholm 1976) s. 72—76.

⁴ Sittemmin hyväksytty vuoden 1976 perustuslaki nojasi niin vahvasti kansan
alkuperäiseen, perustuslakia säättävään valtaan, ettei sen loppupykälissä katsottu
edes tarpeelliseksi kumota vuoden 1933 perustuslakia (jonka vallankumous oli jo
eliminoinut). Siinä kumottiin nimenomaisesti vain ne vanhan perustuslain määräyk-
set, jotka juntan antamalla lailla (N:o 4/1974) oli pysytetty edelleen voimassa. Ks.
292 art:n 1 mom. — Portugalin vuoden 1933 perustuslain tekstistä ks. *Amos Peaslee,*
Constitutions of Nations, Vol. III (The Hague 1968) s. 728 ss. — Oikeudellisen jat-
kuvuuden (kontinuiteetin), legitimitietin ja alkuperäisen perustuslainsäädäntövallan
ongelmista ks. esim. *Antero Jyräski, Kontinuiteetti, legaliteetti, stabiliteetti* (Oikeus-
tiede V 1974) s. 3—29.

⁵ Oikeistolaisilta kristillisdemokraateilta evättiin osanotto, koska näillä oli
yhteyksiä maaliskuun 1975 oikeistolaiseen kapinallikkeeseen (siitä ks. jälj. s. 114).

Portugalin vuoden 1976 perustuslaki

Perustuslakiasäättävän kansalliskokouksen vaaleissa 25. 4. 1975 kaikista vaalioikeutetuista käytti ääntään 91.73 %. Kansalliskokouksen 250 edustajanpaikasta sai PS 116, PPD 81, PCP yhdessä liittolaispuolueen MDP:n/CDE:n kanssa 35 ja CDS 16 paikkaa.⁶

Perustuslakiasäättävä kansalliskokous aloitti työskentelynsä 2. 6. 1975. Sen täysistunnoissa perustuslakiluonnoksesta äänestettiin artikla artiklalta. Varsin monet artikkelit hyväksyttiin yksimielisesti, toiset taas vähemmistön vastustaessa tai pidättyessä äänestämästä. Yhtään artiklaa ei hyväksytty vastoin PS:n ääniä. Lopuksi äänestettiin koko perustuslain hyväksymisestä, jolloin oikeistolainen CDS ainoana puolueena kannatti yksityiskohtaisessa käsittelyssä hyväksytyn tekstin hylkäämistä.⁷

Portugalin uusi perustuslaki⁸ annettiin 2. 4. 1976, ja se astui voimaan 25. 4. 1976.⁹

II Poliittinen tausta

Portugalin vanhaa järjestelmää vastaan suuntautunut liikehdintä, jonka kärkeen MFA huhtikuussa 1974 asettui, ei alun perin ollut puhtaasti tai edes korostetusti marxilainen aatepohjaltaan. MFA:n ohjelmassa oli aluksi sekä sosiaalireformistisia että monopolien vastaisia piirteitä.¹⁰ Se oli lisäksi ilmaistu varsin yleisin sanankääntein. Liikkeessä oli mukana monensuuntaisia aineksia, joille oli yhteistä tahto vanhan järjestelmän purkamiseen. Vasta myöhemmin, toisen kriisin jälkeen MFA:ssa pääsivät vallalle eri vasemmistoryhmien kan-

Kahdelta pieneltä vasemmistolaiselta ryhmältä taas kiellettiin osanotto vaalisymboleja koskevan kiistan takia. Ks. *Carlberg* m.t. s. 34.

⁶ *Free Portugal* s. 16. — Tekstissä mainittujen puolueiden täydelliset nimet ovat: Partido Socialista (PS), Partido Comunista Português (PCP), Partido Popular Democrático (PPD), Centro Democrático Social (CDS), Movimento Democrático Português (MDP).

⁷ *Silva Lopes* selostaa av:ssa 1 main. teoksessaan äänestykset jokaisen artiklan osalta ja esittää otteita eri puolueiden edustajien antamista äänestysseleityksistä.

⁸ Pitkän harkinnan jälkeen — joskin vielä hieman epäröiden — olen kallistunut käyttämään suomenkielistä termiä »perustuslaki» tekstissä mainitusta asiakirjasta. Jos linjalla ollaan johdonmukaisia samaa termiä pitäisi käyttää yleensä selaisista ulkomaisista valtiosääntöasiakirjoista, joilla on korotettu muodollinen lainvoima.

⁹ Perustuslain teksti on julkaistu erillisenä: *Constituição da República Portuguesa* (Lisboa 1976). Se sisältyy myös *Silva Lopesin* em. teokseen. Virallisen ranskankielisen käännöksen *Constitution de la République Portugaise* (Lisbonne 1976) on julkaissut Secrétariat d'Etat à la communication sociale. Käytössäni on lisäksi ollut Portugalin Helsingin-suurlähetystön ystävällisesti toimittama epävirallinen englanninkielinen käännös perustuslain tekstistä.

¹⁰ *Andersson/Svenning* m.t. s. 42; *Free Portugal* s. 13.

nattajat. Samalla liikkeessä vahvistui se käsitys, ettei yhteiskunnan kehittäminen ja kansanvaltaistaminen ollut mahdollinen ilman sosialistisen strategian noudattamista.¹¹

Huhtikuun 25 päivän 1974 jälkeen *uuden Portugalin kehitys kulki kolmen kriisin kautta*. Ne olivat:

1) Ensimmäisen presidentin, kenraali Spinolan ero 28.9.1974, jonka jälkeen alkoivat siirtomaajärjestelmän purkaminen ja MFA:n vasemmistolaistuminen.

2) Oikeistolainen vastakaappausyritys 11.3.1975, jonka jälkeen talouselämän kansallistamisprosessi todella pääsi käyntiin.

3) Ääri-vasemmistolaisten aineiden toimeenpanema sotilaskaappausyritys 25.11.1975, jonka jälkeen poliittinen suuntaus kääntyi oikealle.¹²

Portugalín uuden perustuslain sisällön muotoutumiselle tärkeä aikaväli oli maalís-huhtikuu 1975. Tätä aikaa ja sitä seurannutta puolen vuoden ajanjaksoa voi ehkä luonnehtia käyttämällä — Antonio Gramscin toisia olosuhteita kuvaamaan kehittämää — *hegemonian* käsitettä.¹³ Portugalissa vallitsi — monipuoluejärjestelmän ja täydellisen poliittisen toimintavapauden puitteissa — sosialistinen hegemonia. Tämä näkyi ennen muuta suurimman porvarillista väestönosaa edustavan puolueen, PPD:n, käyttäytymisessä, erityisesti kun tuli kysymys sosialismiin siirtymisen asettamisesta yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi.

Maaliskuussa 1975 juuri muodostettu MFA:n vallankumousneuvosto päätti kaikkien kotimaisten pankkien ja vakuutusyhtiöiden *kansallistamisesta*; pankkien aikaisempina omistuksina tuli valtion haltuun tässä yhteydessä myös joukko tuotantolaitoksia ja lehtiyrityksiä. Ei kulunut kolmea kuukautta, kun merkittäviä perusteollisuuden lohkoja, kuten voimalaitoksia ja telakoita sekä osia kemian-, rakennus-, selluloosa- ja metalliteollisuudesta oli kansallistettu. Yli 50 prosenttia elinkeinoelämästä oli otettu valtion haltuun.¹⁴

Samanaikaisesti ryhdyttiin toimeenpanemaan *maatalousuudistusta* (Reforma Agraria). Yksityisen maaomistuksen enimmäismääräksi

¹¹ Andersson/Svenning m.t. s. 43.

¹² *Free Portugal* s. 22. Maaliskuun 1975 tapahtumista ja niiden seurauksista ks. myös Andersson/Svenning m.t. s. 53, marraskuun 1975 tapahtumista ja niiden seurauksista ks. myös Carlberg m.t. s. 67, ja Michel Jernewall, Portugal — en revolutions historia (Lund 1976) s. 210—211.

¹³ Antonio Gramsci, En kollektiv intellektuell (Uddevalla 1967), s. 290—292.

¹⁴ *Free Portugal* s. 34; Carlberg m.t. s. 32—37.

henkilöä kohden säädettiin 500 hehtaaria. Pakko-otetuista maa-alueista muodostettiin maatalousosuuskuntia; osa niistä luovutettiin pienten ja keskisuurten tilojen omistajille ja maataloustyöläisille. Osuustoimintatilojen yhteinen pinta-ala ylitti v. 1976 miljoonan hehtaarin rajan.¹⁵

MFA:n piirissä ymmärrettiin, ettei maaliskuussa 1975 alkunsa saaneen poliittisen linjan jatkumiselle ollut takeita, elleivät poliittiset puolueet tätä linjaa tukeneet ja ottaneet siihen yhteistä kantaa. Tähän nähden MFA ehdotti *puolueille sopimusta*, jolla »helpotettaisiin 25. huhtikuuta 1974 alkaneen poliittisen, taloudellisen ja sosiaalisen kumouksen jatkumista sellaisissa poliittisen moniarvoisuuden ja sosiaalistisen suuntauksen puitteissa, jotka sallisivat vapaasti mutta ilman hedelmättömiä puoluetisteluja yhteisen jälleenrakennusohjelman toimeenpanon».¹⁶ Hieman ennen perustuslakiasäättävän kansalliskokouksen vaaleja kaikki merkittävät — ja vaaleissa sittemmin edustajanpaikkoja saaneet — puolueet hyväksyivät sopimuksen (11. 4. 1975).¹⁷

Puolueiden ja MFA:n sopimuksessa oli kolme ydinkohtaa. Ensiksi puolueet selittivät myöntävänsä uudessa perustuslaissa MFA:lle ja sen vallankumousneuvostolle virallisen aseman vallankumouksen saavutusten valvojana 3—5 vuoden ylimenokauden ajaksi. Toiseksi sopimuksessa määritettiin eräät tulevan perustuslain pääkohdat, ennen muuta valtionorgaanit ja niiden pääpiirteittäinen toimivalta. Samalla sovittiin perustuslaissa vahvistettaviksi MFA:n periaatteet ja vallankumousprosessin saavutukset. Kolmanneksi sovittiin siitä, että ylimenokauden jälkeen valittavalla kansalliskokouksella olisi valtuudet perustuslain tarkistamiseen.

Perustuslain päälinjat oli näin lyöty kiinni jo ennen perustuslakiasäättävän kansalliskokouksen vaaleja.¹⁸ Vallankumousneuvosto ei tosin lopuksikaan saanut muodollisesti niin vahvaa asemaa, kuin sille huhtikuun 1975 sopimuksessa oli ajateltu. Toisaalta marraskuun 1975

¹⁵ *Free Portugal* s. 32; *Carlberg* m.t. s. 47—49.

¹⁶ Sopimusasiakirjan koko teksti on ruotsinkielisenä *Carlberg* m.t. s. 77 ss. Sopimuksen taustasta ks. myös *Jernewall* m.t. s. 188—189.

¹⁷ *Free Portugal* s. 15.

¹⁸ Heinäkuussa 1975 MFA puolestaan tarkisti valtiollista ideologiaansa. Sen yleiskokous hyväksyi asiakirjan nimeltä »Suuntaviivoja kansanvallalle», jossa omakuttiin kokonaan toiset periaatteet julkisen vallan organisaatiosta kuin huhtikuun sopimuksessa. Tässä »poder popular»-asiakirjassa puollettiin pitkälle menevää työläisten itsehallintoa ja neuvosto-periaatteelle rakentuvaa välillisen edustuksen järjestelmää; siinä on muistumia Jugoslavian vuoden 1974 perustuslaista. Ks. *Carlberg* m.t. s. 54—56 ja 85—90. Asiakirja ei sanottavasti vaikuttanut kansalliskokouksen työskentelyyn.

kriisi ei näytä enää kovin paljon vaikuttaneen perustuslain lopulliseen sisältöön.¹⁹

III Tavoitesäännökset perustuslaissa

Portugalin uusi perustuslaki on — Italian vuodelta 1947 olevan perustuslain²⁰ ohella — Länsi-Euroopan valtiosääntökehityksen kärjessä, jos ajatellaan perustuslain erinäisiä uusia ulottuvuuksia, kuten valtion tavoitteiden sääntelyä sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien (ns. TSS-oikeuksien) turvaamista.²¹

Erityisenä uutuutena Länsi-Euroopan maiden kannalta ovat vuoden 1976 perustuslaissa²² *valtion tavoitteita koskevat säännökset*. Niistä jäljennettäköön tähän käännöksenä²³ aluksi kahden ensimmäisen artiklan sanamuoto:

1 art.

Portugali on täysivaltainen tasavalta, joka perustuu ihmisarvoon ja kansan tahtoon ja jonka tavoitteena on muuttua luokattomaksi yhteiskunnaksi.

2 art.

Portugalin tasavalta on demokraattinen valtio, joka perustuu kansansuvereenisuuteen, perusoikeuksien ja -vapauksien kunnioittamiseen ja suojelemiseen sekä demokraattisen mielipiteenilmaisun ja demokraattisen poliittisen järjestäytymisen moniarvoisuuteen ja jonka

¹⁹ Huhtikuun 1975 sopimus korvattiin tosin uudella, MFA:n ja puolueiden 26.2. 1976 — siis vielä ennen perustuslain hyväksymistä — tekemällä sopimuksella.

²⁰ Italian vuoden 1947 perustuslain tekstistä ks. esim. *Peaslee* m.t. s. 500 ss.

²¹ Portugalin uusi perustuslaki kestää kansainvälisessä kilpailussa myös pituutensa puolesta. Se sijoittuu Euroopan kärkitiloille 312 artikloineen Jugoslavian vuoden 1974 403-artiklaisen perustuslain jälkeen. Jugoslavian liittokokouksen informaatiopalvelun julkaisema perustuslain virallinen saksankielinen teksti *Verfassung der sozialistischen föderativen Republik Jugoslawien* (Beograd 1974) käsittää 337 painosivua, joista tosin 79 kuuluu sitovaksi käsitettyyn johdantoon. Ed. av:ssa 9 main. Portugalin perustuslain (alkukielisen) tekstin laajuus on vain 123 painosivua.

²² Perustuslain systematiikka on sellainen, että alkuun on otettu erältä perusperiaatteita, kuten valtion tavoitteita koskevia säännöksiä. Sen jälkeen säännellään I osassa kansalaisten perusoikeudet ja velvollisuudet, II osassa yhteiskunnan taloudellinen järjestysmuoto (tuotantovälineiden omistussuhteet, valtakunnansuunnitelma, maatalousuudistus, valtiontalous, kauppa) sekä III osassa lopuksi poliittisen vallan organisaatio.

²³ Tässä kirjoituksessa olevat käännökset perustuslain artikloista olen laatinut vertaamalla keskenään perustuslain portugalin-, ranskan- ja englanninkielistä tekstiä. Ks. ed. av:ssa 9 main. lähteet.

tarkoituksena on turvata sosialismiin siirtyminen luomalla edellytykset työtä tekevien luokkien demokraattiselle vallankäytölle.

Kun 2 artikla hyväksyttiin, pidätyivät sekä kommunistit (PCP) että oikeisto (CDS) äänestämästä. Sitä ennen PCP oli tehnyt kaksi hylättyä muutosehdotusta artiklaan. Ensimmäisen mukaan sana »moni-arvoisuus» (pluralismo) olisi yhteiskunnan kehityksen pääsuuntaa korostavasti korvattu sanalla »moninaisuus» (pluralidade). Toisen ehdotuksen mukaan olisi sanojen »turvata sosialismiin siirtyminen» (assegurar a transição para o socialismo) lisätty sanat »lyhyen historiallisen vaiheen kuluessa» (num curto prazo historico).

2 artiklan hyväksytyn sanamuodon puolesta äänestäneen, porvarillista keskustaa edustavan PPD:n puolesta esitettiin äänestysseleitys, jossa artiklan termeille annettiin tätä puoluetta tyydyttävä sisältö. Puolue mm. selitti tavoittelevansa »inhimillistä sosialismia» (socialismo humanista), johon eivät kuuluisi suurmaatilat eivätkä yksityiset monopolit mutta ei myöskään byrokraattinen valtiokapitalismi. Sellainen terminologia kuin »työtä tekevien luokkien demokraattinen vallankäyttö» ei PPD:n mukaan ollut marxilaisten yksinoikeutena, vaan kuului kaikille niille puolueille, jotka taistelevat oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta.²⁴

Tavoitesäännöksiä sisällytettiin myös kansainvälisiä suhteita, valtion perustehtäviä ja vallankumousprosessia koskeviin säännöksiin:

8 art.

1. Portugalin kansainvälisiä suhteita mää rä äviä periaatteita ovat kansallinen riippumattomuus, kansojen oikeus itsemää rä ämiseen ja itsenäisyyteen, kansainvälisten kiistojen rauhanomainen ratkaiseminen, puuttumattomuus toisten valtioiden sisäisiin asioihin ja yhteistoiminta kaikkien muiden kansojen kanssa ihmiskunnan vapautumisen ja edistymisen puolesta.

2. Portugali kannattaa imperialismin, kolonialismin ja hyökkäyspolitiikan kaikkien muotojen hävittämistä, yhtäaikaista ja valvottua yleistä aseistariisuntaa, poliittis-sotilaallisten ryhmittymien hajoittamista ja kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän perustamista sellaisen kansainvälisen järjestyksen luomiseksi, joka pystyy turvaamaan rauhan ja oikeudenmukaisuuden kansojen välisissä suhteissa.

3. Portugali tunnustaa kansojen oikeuden nousta kapinaan kaikenmuotoista sortoa vastaan, eritoten kolonialismia ja imperialismia vastaan, ja säilyttää erityiset ystävyiden ja yhteistoiminnan siteet portugalinkielisiin maihin.

²⁴ Silva Lopes m.t. s. 18—19.

9 art.

1. Valtion perustehtävät ovat

- a) turvata kansallinen itsenäisyys ja luoda sellaiset poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset olot, jotka sitä edistävät;
- b) varmistaa kansan järjestynyt osallistuminen kansallisten ongelmien ratkaisemiseen, puolustaa poliittista kansanvaltaa ja taata kansanvaltaisen laillisuuden kunnioittaminen;
- c) ottaa yhteiskunnan haltuun (socializar) tuotantovälineitä ja varallisuutta (a riqueza) käyttämällä sellaisia keinoja, jotka ovat nykyiselle historian vaiheelle luonteenomaisia, luoda edellytykset ihmisten ja erityisesti työtä tekevien luokkien hyvinvoinnin ja elämisen laadun parantamiselle sekä hävittää ihmisen ihmistä kohtaan harjoittama riisto ja sorto.

10 art.

1. Liitto Asevoimien Liikkeen sekä demokraattisten puolueiden ja järjestöjen välillä turvaa vallankumousprosessin rauhanomaista edistymistä.

2. Taloudellisella alalla vallankumousprosessin eteneminen edellyttää tärkeimpien tuotantovälineiden kollektiivista haltuunottoa (apropriação colectiva dos principais meios de produção).

Edellä olevista 7 artikla hyväksyttiin yksimielisesti ja 9 artikla CDS:n ääniä vastaan sen vaadittua muutoksia c-kohtaan. 10 artiklan 2 momentista suoritettiin yksi kansalliskokouksen harvoista tiukoista äänestyksistä. PPD äänesti vastaan (126—74) vaadittuaan sanan »colectiva» korvaamista sanalla »social» (yhteiskunnallinen, sosiaalinen).²⁵

Perustuslain tavoiteartikloihin on itse asiassa edellisten lisäksi luettava — paitsi TSS-artiklat — myös lukuisat taloudellista järjestysmuotoa sääntelevistä artikloista. Niinpä 80 artiklassa määrätään, että Portugalin taloudellis-yhteiskunnallinen järjestelmä perustuu sosialististen tuotantosuhteitten kehittymiseen tärkeimpien tuotantovälineiden, maapohjan ja luonnonvarojen kollektiivisen omistuksen (apropriação colectiva) kautta. 81 artikla sisältää neljätoista kohtaa käsittävän luettelon valtion etusijalle asetettavista tehtävistä (incumbências prioritárias do Estado) talouselämän alalla. Näistä voidaan — toistamatta luettelon kaikkia kohtia — esimerkinomaisesti mainita kansalaisten tasa-arvoisuuden edistäminen taloudellisia ja yhteiskunnallisia rakenteita muuttamalla, kaupunkien ja maaseudun yhteis-

²⁵ Silva Lopes m.t. s. 32—33.

kunnallisten ja taloudellisten erojen asteittainen poistaminen ja vaikuttaminen siihen, että työtä tekevät luokat ja näiden järjestöt pääsevät osallistumaan kaikkia tärkeitä taloudellisia ja yhteiskunnallisia toimenpiteitä koskevaan päätöksentekoon sekä näiden päätösten täytäntöönpanoon ja valvontaan.

Perustuslain edellyttämällä valtakunnansuunnitelmalla (91—92 art.), jonka tasavallankokous²⁶ hyväksyy, pyritään suuntaamaan ja sääntelemään talouspolitiikkaa ja sovittamaan se yhteen muiden lohkojen politiikan kanssa. Suunnitelman funktioista säädetään 92.2 artiklassa:

Suunnitelman tulee turvata eri lohkojen ja alueiden tasapainoinen kehitys, tuotantovoimien tehokas käyttö, kansantuotteen oikeudenmukainen jakautuminen yksilöitten ja alueitten kesken, talouspolitiikan sovittaminen yhteen sosiaali-, koulutus- ja kulttuuripolitiikan kanssa, ekologisen tasapainon säilyttäminen, ympäristön suojelu ja portugalilaisten elämän laatu.

Maatalousuudistus on perustuslain 96 artiklan mukaan »yksi sosiaalistisen yhteiskunnan rakentamisen olennaisista välineistä». Artikla määrittelee uudistuksen tarkoituksiksi maataloustyöläisten sekä pienten ja keskisuurten tilojen viljelijöitten taloudellisen, sosiaalisen ja sivistyksellisen aseman parantamisen, maataloustuotannon ja maatalouden tuottavuuden lisäämisen sekä todellisen tasa-arvoisuuden luomisen maataloudessa ja muilla aloilla työskentelevien ihmisten kesken. Tavoitteeksi asetetaan myös suurtilojen ja suurten kapitalististen yritysten omistamien maatalousmaiden pakko-otto. Otettava omaisuus on annettava pienviljelijöille, maataloustyöläisille tai pienviljelijöiden osuuskunnille (97 art.).

Verotusta koskevassa jaksossa säädetään, että verolainsäädäntöä hyväksyttäessä on pidettävä silmällä varallisuuden ja tulojen tasaista jakautumista sekä valtion varaintarpeen tyydyttämistä (106 art.). Luonnollisten henkilöitten tuloverotuksella on tähdättävä eriarvoisuuden vähentämiseen. Tulovero on säädettävä progressiiviseksi siten, että perheitten tarpeet ja tulot otetaan huomioon. Vuosittain säädettävällä verolailla on määrättävä henkilökohtaisen tulon enimmäismäärä koko valtakunnassa (107 art.).

Perustuslain tavoitesäännöksillä ei vain osoiteta suuntaa lainsäädännälle ja muulle julkiselle toiminnalle. Niillä myös nimenomaisesti

²⁶ Portugalin kansanedustuslaitos.

velvoitetaan lainsäätäjä ryhtymään toimiin tietynsisältöisen lainsäädännön aikaansaamiseksi. Tämä seikka yhdistää nämä säännökset erityisesti TSS-oikeuksiin, joiden toteutumisen valvonnasta jäljempänä tulee puhe. Samanaikaisesti tavoitesäännöksillä — kuten TSS-oikeuksillakin — on merkitystä esimerkiksi omaisuuden perustuslainsuojan rajaamisessa.

IV Kansalaisvapaudet

Portugalin uuden perustuslain nykyaikainen ja yksityiskohtainen perusoikeussäännöstö jakaa kansalaisten perusoikeudet neljään ryhmään: a) oikeudet, vapaudet ja takeet (ns. kansalaisvapaudet), b) taloudelliset oikeudet, c) sosiaaliset oikeudet ja d) sivistykselliset oikeudet.

Kansalaisvapauksia on lupa rajoittaa lailla vain perustuslain nimenomaan osoittamissa tapauksissa. Perustuslainsäännökset, joissa kansalaisvapaudet taataan, ovat välittömästi sovellettavissa (18 art.). Niiden ohella yksilölle kuuluvat kansainvälisen oikeuden takaamat kansalaisvapaudet (16 art.). Tämä on loogisessa yhteydessä siihen, että yleisen kansainvälisen oikeuden säännöt ja Portugalia kansainvälisesti velvoittavien sopimusten määräykset julistetaan valtiolisäisen oikeuden osaksi (8 art.).

Kansalaisvapauksien luettelo alkaa säännöksellä oikeudesta elämään; kuolemanrangaistuksen käyttö julistetaan samalla kielletyksi. Esimerkkinä siitä tavasta, jolla perinteisiä kansalaisvapauksia on kehitetty ja yksityiskohtaistettu, on *sananvapauden* sääntely. Perussäännös asiasta on 37 artiklassa, jossa yleisesti taataan oikeus ajatusten ilmaisemiseen ja tietojen vastaanottamiseen. Tätä perussäännöstä täydentävät seuraavat artikkelit:

38 art.

1. Lehdistön vapaus turvataan.
2. Lehdistön vapaus käsittää journalistien ja kirjallisten avustajien ilmaisemisen ja luomisen vapauden, sekä edellisten oikeuden olla mukana määräämässä ideologista suuntaa sellaisille tiedotusvälineille, jotka eivät kuulu poliittisille puolueille eikä valtiolle. Mikään toinen työntekijäryhmä ei saa ennalta valvoa tai estää heidän luovaa toimintaansa.
3. Lehdistön vapaus käsittää oikeuden perustaa sanomalehtiä ja muita julkaisuja ilman viranomaisten lupaa, takuusummaa tai muuta ennakkoehtoa.

Portugalin vuoden 1976 perustuslaki

4. Hallinnollisin tai verotusta tai luotonantoa taikka ulkomaankauppaa koskevin järjestelyin ei saa, suoraan eikä välillisesti, puutua lehdistön vapauteen. Tarpeelliset keinot lehdistön vapauden turvaamiseen poliittista ja taloudellista valtaa vastaan järjestetään lailla.

5. Televisio ei saa olla yksityisessä omistuksessa.

6. Lailla säädetään erityinen tiedotussäännöstö, jolla määrätään, erityisesti valtiolle kuuluvien, joukkotiedotusvälineiden hallinnosta ja hoidosta.

39 art.

1. Valtiolle kuuluvia tai välittömästi taikka välillisesti valtion taloudellisessa valvonnassa oleville yhteisöille kuuluvia joukkotiedotusvälineitä on hoidettava siten, että turvataan niiden riippumattomuus hallituksesta ja hallintoviranomaisista.

2. Edellisessä momentissa tarkoitetuissa joukkotiedotusvälineissä on turvattava erisuuntaisten mielipiteitten ilmaiseminen ja vastakkain asettaminen.

3. Tässä artiklassa tarkoitettuihin joukkotiedotusvälineisiin perustetaan joukkotiedotusneuvostot. Niissä ovat suhteellisesti edustettuina kaikki ne poliittiset puolueet, jotka ovat vaaleissa saaneet edustajanpaikkoja tasavallankokoukseen.

4. Tiedotusneuvostoilla on valta päättää asianomaisten joukkotiedotusvälineitten yleisestä linjasta ottamalla huomioon ideologinen moniarvoisuus.

40 art.

1. Poliittisilla puolueilla ja ammatillisilla järjestöillä on edustavuutensa mukainen oikeus lähetysaikaan radiossa ja televisiossa niiden perusteiden mukaan, jotka tiedotussäännöstössä määrätään.

2. Ennen vaaleja on kilpailevilla poliittisilla puolueilla oikeus tasapuolisesti jaettuihin säännöllisiin lähetysaikoihin.

Juuri mainituissa artikloissa on nähtävä reaktio vuosikymmeniä ylläpidettyä joukkotiedotuksen kahlehtimista vastaan. Samalla ne kuvastavat kohta vuoden 1974 vallankumouksen jälkeen vallinnutta tilaa: tosiasiallisen lehdistövapauden räjähdysmäistä laajenemista. 39 artikla selittyy erityisesti siitä, että pankkien kansallistamisen myötä valtion haltuun tuli tärkeitä joukkotiedotusvälineitä. PCP olisi kansalliskokouksessa halunnut korvata kaikki 39 artiklan neljä momenttia lyhyehköllä säännöksellä, jossa olisi korostettu asianomaisten joukkotiedotusvälineiden velvollisuutta toimia vapaana puolueidonnaisuudesta (*apartidarismo*) ja esittää erisuuntaisia mielipiteitä

mutta samalla asetettu niille velvoitus edistää Portugalin kansan saattamista liikekannalle sosialismin rakentamiseksi.²⁷

Uutuus kansalaisvapauksien perinteisessä ryhmässä on esimerkiksi mielenosoitus- ja lakko-oikeuden takaaminen perustuslain ta-solla (45 ja 59 art.). (Vastaavasti työnantajain toimeenpanema työ-sulku *kielletään* nimenomaisella säännöksellä, 60 art.). Samoin esi-merkkinä aivan uudentyypisistä kansalaisvapaudesta on perustus-lain 35 artikla:

1. Kaikilla kansalaisilla on oikeus saada tietoja konekielisten rekisterien (registos mecanográficos) sisällöstä ja siitä, mihin niitä on määrä käyttää. Kansalaisilla on oikeus vaatia rekisterien sisältöjen oikaisemista ja saattamista ajan tasalle.

2. Järjestelmällistä tietojenkäsittelyä ei saa kohdistaa sellaisiin tietoihin,²⁸ jotka koskevat poliittista tai uskonnollista vakaumusta taikka yksityiselämää, ellei ole kysymys tilastollisia tarkoituksia pal-velevasta tietojenkäsittelystä, jossa tietoja ei voida liittää yksityisiin henkilöihin.

3. Yleistä, kaikkiin tarkoituksiin soveltuvaa henkilötunnusta ei saa ottaa käyttöön.

V TSS-oikeudet ja omaisuuden turva

Kansalaisten taloudellisista oikeuksista ensimmäisenä turvataan vuoden 1976 perustuslaissa oikeus työhön (51 art.). Sitä seuraa työn-tekijäin oikeuksien luettelo (53 art.). Näihin kuuluvat mm. oikeus palkkaan, joka »sama palkka samasta työstä» -periaatteen mukaan

²⁷ Mainitussa asiassa PCP sai taakseen vain omat edustajansa (ja MDP:n). *Silva Lopes* m.t. s. 84 — Suomalainen tarkkailija näkee 39 ja 40 art:n sanonnoissa selvää yhtäläisyyttä niiden järjestelyjen kanssa, joita tšekäläisen yleisradiotoiminnan hallinnossa on toteutettu. Ks. niistä esim. *Antero Jyränki*, Yleisradio ja sananva-paus (1969), passim, ja *Yleisradion ohjelmatoiminnan säännöstö* (Helsinki 1972). Vrt. myös säädösehdotuksiin, joita esittää Radiolainsäädännön uusimistoimikunta (*KM 1971: A 3*).

²⁸ Alkutekstissä: »A informática não pode ser usada para tratamento de dados (...)». Perustuslakia säätävässä kansalliskokouksessa esitettiin, että termi »trata-mento» olisi korvattava termillä »registro», mutta keskustelussa kävi ilmi, että nyky-aikaisessa tietojenkäsittelysanastossa »tratamento» on ymmärrettävissä laajasti siten, että siihen kuuluvat, paitsi varsinainen tietojenkäsittely ja tähän liittyvä tulos-taminen, myös tietojen kerääminen ja niiden tallentaminen konekieliseen tai muu-hun rekisteriin. Ks. *Silva Lopes* m.t. s. 68. Termistä vrt. myös Tietojärjestelmäkomitean I osamietintö (*KM 1974: 110*), liite 1 s. 3. Vrt. myös 35 artiklaa valtiosääntö-komitean ehdotuksiin poliittisten mielipiteitten rekisteröimiskiellosta ja komiteassa käytyyn keskusteluun yksityisyyden suojasta (*KM 1974: 27*) s. 112—113. Samoin ks. ehdotusta erityiseksi henkilörekisterilaiksi, joka sisältyy *Kertomukseen Tietojärjes-telmäkomitean toiminnasta*, Osa III (Helsinki 1975). Kertomus on OM:n arkistossa.

määräytyy työn määrän, luonteen ja laadun mukaan, sekä oikeus lepoon ja virkistykseen. Tässä ei voida käydä toistamaan perustuslain pitkää ja yksityiskohtaista TSS-oikeuksien luetteloa. Muuan rakenteellinen seikka, joka liittyy kansainväliseenkin keskusteluun TSS-oikeuksien luonteesta ja merkityksestä, on kuitenkin syytä mainita erikseen. Moniin TSS-oikeuksiin näet liittyy erityinen säännös siitä, miten valtion tulee toimia asianomaisen oikeuden toteuttamiseksi.

Siten kun esimerkiksi 65 artiklassa säädetään oikeus sellaiseen asumiseen, joka takaa tyydyttävän terveydellisen ja mukavuuden tason sekä turvaa niin henkilökohtaisen kuin perhe-elämän yksityisyyden, samassa artiklassa säädetään valtion velvollisuudeksi mm. suunnitella ja panna täytäntöön, yleisen seutusuunnittelun osana, sellaista asuntopolitiikkaa, joka takaa riittävän kuljetus- ja sosiaalisten palvelusten tarjonnan. Samassa yhteydessä valtio velvoitetaan noudattamaan sellaista korkopolitiikkaa, joka on yhteensovellettavissa perhekohtaisten tulojen tason ja asuntojen yksityisen omistamisen kanssa.

Vallankumousneuvosto, joka on perustuslain toteuttamisen viimekätinen valvoja, on velvollinen tekemään suosituksia perustuslain määräysten toteuttamiseksi, erityisesti sellaisissa tapauksissa, että hallitus ja tasavallankokous tällaiset toimet laiminlyövät (146 ja 278 art.).

Kun ottaa huomioon perustuslain taustan ja ne yleiset yhteiskunnalliset tavoitteet, jotka perustuslakiin on otettu, on erityistä mielenkiintoa sillä, miten yksityisen omaisuuden turva perustuslaissa on järjestetty. Tässä kohtaa on tähdennettävä kahta seikkaa. Ensiksi omaisuuden turva kuuluu niihin kansalaisvapauksiin (vrt. 49 art.), jotka systemaattisesti on sijoitettu TSS-säännösten yhteyteen; se on viimeisenä artiklana (62) taloudellisia oikeuksia ja velvollisuuksia koskevassa jaksossa. Toiseksi omaisuudenturva-artikla on kirjoitettu siten, että perustuslain lukuisat muut säännökset saavat rajoittaa sen alaa. Artikla kuuluu seuraavasti:

1. Jokaisella on oikeus yksityiseen omaisuuteen ja sen siirtämiseen elinaikana tai kuolemanvaraisjärjestelyin (transmissão em vida ou por morte), sen mukaan kuin perustuslaissa säädetään.

2. Lukuunottamatta niitä tapauksia, joista perustuslaissa erikseen säädetään, pakkolunastus julkisiin tarkoituksiin tapahtuu oikeudenmukaista korvausta vastaan (pagamento de justa indemnização).

Kun 62 artiklan sisältöä silmällä pitäen tarkastellaan perustuslain muita säännöksiä, huomio kiintyy ennen muita 82 artiklaan:

1. Lailla säädetään sekä valtion talouselämään osallistumisen ja kansallistamisen muodoista ja menettelytavoista että tuotantovälineiden ottamisesta yhteiskunnan haltuun ja korvauksen määräämisen perusteista.

2. Lailla voidaan säätää, että pakko-otto suurten maatilojen omistajilta, suuromistajilta, -yrittäjiltä ja -osakkeenomistajilta (as expropriações de latifundiários e de grandes proprietários e empresários ou accionistas) ei anna aiheutta korvauksen maksamiseen.²⁹

62 artiklan rinnalle on pantava myös 56 artikla, jonka mukaan yritysten työntekijöillä on oikeus muodostaa komiteoita, joilla on valta mm. valvoa yritysjohtoa, saada kaikki tarvittavat tiedot yritykseltä ja puuttua tuotantoyksikköjen uudelleenjärjestelyyn. Valtakunnansuunnitelmalla taas saadaan rajoittaa niitä aloja, joilla yksityisten taloudellisten yritysten on lupa toimia (92.2 art.). Lailla määrätään yksityisten maatilojen enimmäiskoko (99.2 art.). Valtio puuttuu hyödykkeiden hinnanmuodostukseen ja järkiperaistaa hyödykkeiden jakelua poistamalla tarpeettomia välikäsiä; harhaanjohtava mainonta on kielletty (109 art.).

VI Perustuslaki käytännössä

Portugalin kokemukset vuoden 1974 vallankumouksen jälkeen heittävätkä valtiosääntöjuristien vanhan kysymyksen: mikä oikein on perustuslain funktio yhteiskunnassa? Mitä perustuslaki takaa, mitä se muuttaa, mitä se estää? Heijastaako se vain jotain? Onko sillä arvoa välineenä?³⁰

Lähtökohtana on se tosiasia, että Portugalin yhteiskunnallinen ja poliittinen tila on tällä hetkellä toinen kuin sinä lyhyenä ajanjaksona vuonna 1975, jolloin uuden perustuslain sisältö tosiasiallisesti määräytyi. Poliitiikan suunta on kääntynyt oikealle; *perustuslaki edustanee radikaalimpaa yhteiskunnallista näkemystä kuin esimerkiksi parlamentin enemmistö nykyisin*, vaikka vasemmiston puolueilla onkin enemmän

²⁹ Artikla hyväksyttiin kansalliskokouksessa PCP:n pidättyessä äänestämästä (1 mom.) ja äänestäessä vastaan (2 mom.). *Silva Lopes* m.t. s. 149.

³⁰ Vrt. esim. Antero Jyränki, Reunamerkintöjä valtiosääntökeskusteluun, Oikeus 1975: 3, 34–35.

kuin puolet edustajanpaikoista.³¹ Perustuslain 81 artiklan mukaan ovat 25. 4. 1974 jälkeen suoritettut kansallistamiset työväenluokkien peruuttamattomia valloituksia, mutta silti saadaan tietoja esimerkiksi siitä, että maatalousuudistuksen saavutuksia on osittain peruutettu.³²

Vuoden 1976 perustuslaki asettaa vallankumousneuvoston demokraattisten instituutioiden oikean toiminnan takaajaksi, lakien perustuslainmukaisuuden valvojaksi (yhdessä erityisen perustuslakikomission kanssa) ja vallankumouksellisen hengen ylläpitäjäksi (145—147 art.). Asevoimien Liikkeen virallistamispyrkimys kaventui lopulta siihen, että asevoimat instituutiona saivat oikeuden vaikuttaa valtion asioihin vallankumousneuvoston kautta.³³ Perustuslaki edellyttää MFA:n olemassaoloa, mutta instituutiona ei liikettä enää ole, eikä sen toiminta näy yhteiskunnassa. Asevoimien sisäiset voimasuhteet ovat muuttuneet; vasemmistolaisesti ajattelevia upseereja on suljettu asevoimien piiristä.³⁴

Vallankumousneuvoston ajatusten välittäjäksi asetettiin perustuslaissa tasavallan presidentti; hänestä tuli valtiokoneiston ja vallankumousneuvoston välimies. Presidentti sai kohtalaisen laajat valtuudet, joskin niiden käyttö enimmäkseen sidottiin ministerivarmennukseen ja siten ministerien mielipiteeseen. Ennen aikaisten vaalien määrittämiseen ei varmennusta tarvita, mutta sitä vastoin pääsääntöisesti vallankumousneuvoston suositus (136 art.). Presidentin on ennen pääministerin nimittämistä neuvoteltava vallankumousneuvoston kanssa (190 art.). Presidentin on jätettävä tasavallankokouksen hyväksymä lakiehdotus vahvistamatta, jos vallankumousneuvosto katsoo sen perustuslainvastaiseksi (278 art.). Muissakin tapauksissa presidentillä on oikeus jättää lakiehdotus vahvistamatta, mutta hänen on aina ensin

³¹ Tasavallankokouksen vaaleissa 25. 4. 1976 saivat kokouksen 265 paikasta PS 107, PPD 73, PCP 42 ja UDP 1. Tapahtui siis liukumaa oikealle, vaikka PCP lisäsi kannatustaan ja vasemmistoenemmistö säilyi. Vaalien jälkeen PS on yksin ottanut hallitusvastuun: puolueena se on linjaltaan siirtynyt oikealle. Osasyynä politiikan oikeistolaistumiseen on ollut lännen kapitalististen maitten harjoittama taloudellinen painostus. Ks. *Jernewall* m.t. s. 240—243.

³² Ks. esim. *Der Spiegel* Nr. 33/8. 8. 1977 (»In die Zange«).

³³ Vallankumousneuvostoon kuuluvat tasavallan presidentti puheenjohtajana ja jäsenenä yleisesikunnan päällikkö, aselajien komentajat, pääministeri (jos tämä kuuluu asevoimiin) sekä kahdeksan upseeria maavoimista, kolme ilmavoimista ja kolme laivastosta, kaikki asianomaisten aselajien nimittämänä (143 art.). — Huhtikuun 1975 sopimuksessa perustuslailliseksi orgaaniksi ajateltu MFA:n yleiskokous (ks. *Carlborg* m.t. s. 80 ja 83) jäi siis pois lopullisesta perustuslaista.

³⁴ Kuvaavaa on, että yksi vallankumouksen johtavista hahmoista, Otello Saraiva de Carvalho, oli jonkin aikaa pidätettynäkin vuoden 1976 aikana. Ks. *Jernewall* m.t. s. 242—243.

neuvoteltava vallankumousneuvoston kanssa (139 art.). Presidentti valitaan välittömällä kansanvaalilla.³⁵

Kesäkuun 1976 presidentinvaaleissa oli PS:n, PPD:n ja CDS:n yhteisenä ehdokkaana sotilas, kenraali Ramalho Eanes, jonka poliittista linjaa ei julkisuudessa tunnettu. Eanes valittiin presidentiksi. Häntä äänestäneiden osuus oli kaikista äänestäneistä n. 60 %. Se oli pienempi kuin häntä kannattaneiden puolueiden yhteisosuus kaksisissa edellisissä vaaleissa. Lähinnä eniten ääniä (n. 16 %) sai huhtikuun 1974 vallankumouksen pääorganisoijaksi ja symboliksi sanottu Otello Saraiva de Carvalho.³⁶

Eräissä Länsi-Euroopan maissa, kuten Italiassa ja Saksan Liittotasavallassa, ovat yhteiskunnallista edistystä ajavat lakimiehet ja muut kansalaiset joutuneet puolustamaan säätämisaikojen demokraattisia perustendenssejä ilmentävää valtiosääntöä epädemokraattisia ja vanhoillisia tulkintoja vastaan.³⁷ Näihin maihin kuulunee nyttemmin myös Portugali. Sieltä saatavat tiedot antavat aiheen asettaa kyseenalaiseksi, täyttävätkö perustuslain institutionaaliset puolustajat, vallankumousneuvosto ja tasavallan presidentti, funktionsa, toimivatko ne vallankumouksellisen hengen ylläpitäjinä ja vallankumouksen saavutusten vartijoina.

Kun koeajan mentyä Portugalin perustuslain tarkistaminen vuoden 1980 vaalien jälkeen käy muodollisesti mahdolliseksi (286 art.), on vakavasti otettava mahdollisuus, että perustuslakia muutetaan lännen johtavien kapitalististen maiden suuntaan. Tälle tuskin pystyy asettamaan suuria esteitä perustuslain 290 artikla, jossa moderniin tapaan määrätään perustuslain koskematon ainesosa. Sen mukaan perustuslakia tarkistettaessa on kunnioitettava muun muassa tärkeimpien tuotantovälineiden ja luonnonrikkauksien kollektiivisen omistuksen periaatetta.

Toisaalta on tietenkin mahdollista, ettei puolueilla ole varaa sanoutua irti perustuslaista, jolla joka tapauksessa on merkittävä arvo vuoden 1974 vallankumouksen yhtenä symbolina. Jos harjoitettu politiikka silti jää kauaksi perustuslain tavoitteista, voitaneen puhua perustuslain tasolla syntyneestä ideologisesta viivästyvästä.

³⁵ Huhtikuun 1975 sopimuksessa edellytettiin, että presidentin olisivat valinneet tasavallankokous ja MFA:n yleiskokous yhteisistunnossa. Ks. *Carlberg* m.t. s. 80.

³⁶ *Free Portugal* s. 21.

³⁷ Ks. esim. *Jürgen Seifert*, *Grundgesetz und Restauration* (Darmstadt 1975) ja *Lars D. Eriksson*, *Magistratura democratica och den italienska juristoppositionen* (Oikeus 1976) s. 37—43.